

Dölger καὶ ἕκ τινων δειγμάτων παραβολῆς πρὸς ἄλλας ἐκδόσεις ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὗτος παραθέτει ἐν σελ. 15-17, ἢ νέα ἐκδοσις πρέπει νὰ λάβῃ ὡς βάσιν τὸ Προσκυνητάριον, τὸ ὁποῖον παραδίδει πιστότερον τὰ κείμενα τῶν ἐν αὐτῷ ἐκδεδομένων 20 ἔγγραφων. Διὰ δὲ τὰ μὴ ἐν τῷ Προσκυνηταρίῳ ἀπαντώμενα 24 ἄλλα ἔγγραφα πρέπει νὰ ληφθοῦν ὡς βάσις τὰ χειρόγραφα τοῦ Βελιγραδίου (πβλ. Dölger σελ. 18).

A. ΣΙΓΓΑΛΑΣ

G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce (une nouvelle province de l'art byzantin), Planches, Troisième Album, Paris 1934.*
Ἐκδίδεται ὡς 6^{ος} τόμος τῆς *Bibliothèque archéologique et historique* τῆς *Service des antiquités et des beaux-arts (Haut-Commissariat de la République française en Syrie et au Liban)*.

Ὁ διεθνῶς γνωστὸς διὰ τὰς μεγάλας ἐργασίας του περὶ τῶν ὑπογείων ἐντὸς βράχων ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας πατὴρ Guillaume de Jerphanion ἐξέδωκε τρίτον Λεύκωμα εἰς τὸ σχῆμα τῶν δύο προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων (πρβλ. Ἑπετ. Ἑτ. βυζ. σπουδῶν τόμ. Γ'. σελ. 345 καὶ τόμ. Σ'. σελ. 406 κ.έ.). Διὰ τοῦ Λευκώματος τούτου, ὅπερ εἶνε τὸ τελευταῖον, συμπληροῦνται τὸ πολῦτιμον ὕλικόν τῶν ἀρχαίων ὑπογείων ναῶν τῆς Καππαδοκίας.

Ὁ νέος τόμος περιέχει εἰς 63 πίνακας: κατόψεις, φωτοτυπίας, σχέδια καὶ ὕδατογραφίας — ἐξ ὧν δύο ἔγχρωμοι πρὸς μελέτην τῶν λεπτομερειῶν — σειρὰν εἴκοσι περίπου ναῶν. Οἱ ναοὶ οὗτοι, ἐξ ὧν πλεῖστοι εἶνε χρονολογημένοι ἐξ ἐπιγραφῶν, ἀνάγονται εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονομάχων μέχρι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος χρόνου.

Ὁ πατὴρ de Jerphanion καὶ εἰς τὸ τρίτον τοῦτο Λεύκωμα, ὡς καὶ εἰς τὰ δύο προηγούμενα, δὲν παραθέτει τὰς εἰκόνας τῶν ναῶν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν. Ἡμεῖς εἰς τὴν σύντομον ταύτην βιβλιοκρισίαν τοῦ νέου Λευκώματος ἀναφέρομεν τὰ μνημεῖα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν χρονολογιῶν, ἣτις ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὰ τὰ μνημεῖα καὶ ἀφ' ἑτέρου παρέχεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ μελέτην ἐν *Échos d'Orient* XXX (1931) σ. 5-27.

Ἐκ τῶν δημοσιευμένων καππαδοκικῶν μνημείων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ναοὶ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονομάχων (ἅγιος Βασίλειος πλησίον τῆς Σινασοῦ καὶ ἅγιος Στέφανος πλησίον τοῦ Τζεμίλ πίν. 154, 155, 158), οἷτινες ἀντὶ τῶν συνήθων ἱερῶν σκηνῶν καὶ προσώπων κοσμοῦνται ἐξ ὀλοκλήρου μὲ γεωμετρικὰς καὶ φυτικὰς διακοσμήσεις, πλέγματα καὶ σταυρούς. Οἱ σταυροὶ εἰς τὴν ἀψίδα καὶ τὴν ὀροφήν παρίστανται κατάκοσμοι ἐκ πολυτίμων

λίθων ἐν μέσῳ ροδάκων καὶ φυλλωμάτων (σταυρὸς ἁγίας Εὐφημίας), ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι ἐπέζησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν.

Ἐκ τοῦ ἀρχαικοῦ κύκλου (τοῦ 9^{ου} καὶ 10^{ου} αἰῶνος) ὁ νέος τόμος περιέχει σειρὰν ναυδρίων εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ Soghanle καὶ τῆς Σινασοῦ.

Οἱ σπουδαιότεροι τῆς περιοχῆς Soghanle εἶνε : ὁ δίκλιτος θολωτὸς ναὸς τοῦ Belleq Kilisse (βλ. κάτοψιν εἰς πίν. 160) καὶ τρία ναῦδρια τοῦ Belli Kilisse, ἐξ ὧν τὰ δύο ἠλόγια καὶ τὸ ἐν ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους μετὰ τρούλλου (βλ. κατόψεις εἰς πίν. 181). Ὅλα κοσμοῦνται μὲ τοιχογραφίας εἰς συνεχεῖς ζώνας μὲ τὰς σκηνὰς ἐν χρονολογικῇ σειρᾷ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τινες τῶν ἀποκρῦφων Εὐαγγελίων χαρακτηριστικαὶ τοῦ ἀρχαικοῦ κύκλου (ὔδωρ τῆς ἐλέγξεως) καὶ εἰς τεχνοτροπιὰν ὅλως πρωτογενῆ.

Τῆς περιοχῆς Σινασοῦ σπουδαιότεροι εἶνε ὁ δίκλιτος θολωτὸς ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (βλ. κάτοψιν εἰς πίν. 149) καὶ τὸ Tavchanle Kilisse μὲ τοιχογραφίας χρονολογημένας ἐξ ἐπιγραφῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἐποχὴν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (βλ. πίν. 152 - 153). Ἀμφοτέρων αἱ τοιχογραφίαι ἔχουν τὴν διάταξιν καὶ εἰκονογραφίαν τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ μόνον ἡ τεχνοτροπία των εἶνε κάπως ἀνωτέρα. Τὴν μετὰβασιν ἀπὸ τοῦ ἀρχαικοῦ κύκλου εἰς τὸν τῆς βυζαντινῆς περιόδου δεικνύει ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Βαρβάρας ἀναγόμενος κατ' ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς χρόνους Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου περὶ τὸ 1000 μ.Χ. Τοῦ ναυδρίου τούτου ἡ καλῶς διατηρουμένη τοιχογραφία εἶνε εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα· ἡ ἄψις ἀποκλείεται μὲ τὸ ἰδιάζον εἰς τοὺς ὑπογίους ναοὺς τῆς Καππαδοκίας λαξευτὸν τέμπλον, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου εἰκονογραφοῦνται ἐν προτομῇ οἱ δύο ἀρχάγγελοι φρουροῦντες τὸ ἱερὸν βῆμα. Λαξευτὴ εἶνε ἐπίσης καὶ ἡ μικρὰ ἁγία τράπεζα, εἰς τὴν ἔμπροσθεν πλευρὰν τῆς ὁποίας εἶνε ἐξωγραφημένος ἐν προτομῇ ὁ Χριστός. Ἡ ἄψις κοσμεῖται μὲ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀποκαλυπτικὴν σκηνὴν τοῦ Χριστοῦ φερομένου ὑπὸ τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, μὲ ὀλοσώμους ἱεράρχας, καὶ ἐγκόλπια μὲ τοὺς προφήτας. Ὀλόσωμοι ἅγιοι καὶ ἅγιοι κοσμοῦν τὸ κάτω μέρος τοῦ ναοῦ, ἐνῶ οἱ τοῖχοι καὶ οἱ θόλοι φέρουν τὰς εὐαγγελικὰς σκηνὰς οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ, ἀλλὰ χωριζομένας μὲ ταινίας φερούσας ἐν ἐγκολπίοις προτομὰς ἁγίων. Μεταξὺ τῶν σκηνῶν αὐτῶν διακρίνονται : ἡ Ἀνάστασις, γνωστὴ ἐκ τῶν πρώτων ἀκόμη ἄρθρων τοῦ πατρὸς de Jerphanion, ἡ Γέννησις, ὁ Εὐαγγελισμὸς, τὸ ὔδωρ τῆς ἐλέγξεως, προτομαὶ τῶν ἐπὶ τὰ παίδων κλπ. Ἡ τεχνοτροπία των, εἰς ἰκανῶς ἀνωτέραν βαθμίδα, ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὰς τοιχογραφίας τῆς κρύπτῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά (πρὸβλ. Actes du III Congrès d'études byzantines, Athènes 1932, σελ. 389 κέ.), ὡς δύναται τις ἰδίᾳ νὰ διακρίνη τοῦτο εἰς τὴν ὠραίαν ἔγχρωμον ἀπεικόνισιν τοῦ Προφήτου Ἰεζεκιὴλ (Πίν. 193).

Μεγαλυτέραν ἀκόμη ἐξέλιξιν καὶ σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην καὶ εἰκονογραφίαν τῆς Κων/λεως δεικνύουν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Qaratach Kilisse (βλ. πίν.

195 205) ἀναγόμεναι κατ' ἐπιγραφὴν ἐπὶ δευτέρου στρώματος εἰς τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα (1001 - 1011). Τὸ Qaratach Kilisse ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς δικλῆτου θολωτοῦ ναοῦ μὲ χαρακτηριστικὴν ἀψίδα εἰς σχῆμα σχεδὸν ὀλοκλήρου κύκλου καὶ ἐκ δύο πρὸς νότον συνεχομένων παρεκκλησιῶν μὲ ἐπίπεδον στέγην. Εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ κυρίου κλίτους βλέπομεν τὸ «Λάβετε φάγετε...». Εἰς αὐτὴν, ὅπως καὶ εἰς τὰς ὄμοιαις σκηναὶς τῆς Γεννήσεως, τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τινῶν ἁγίων: Κοσμᾶ, Βλασίου, Ἀθανασίου, Δαμασκηνοῦ κ.ἄλ.), ἡ ἐπίδρασις τῆς Κων/λεως εἶνε λίαν καταφανής, ἐνῶ αἱ σκηναὶ τῶν Παθῶν εἶναι εἰργασμένα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καλπαδοκικὴν τεχνοτροπίαν. Ἐνδιαφέρουσαι εἶνε καὶ αἱ προσωπογραφίαι μοναχῶν καὶ δωρητῶν, ἐξ ὧν ἄλλαι εἶνε ἐξωγραφημένα εἰς τέχνην ἐξειλιγμένην (ὡς ἡ τοῦ πίν. 202), καὶ ἄλλαι, ὡς αἱ τοῦ τελευταίου ναυδρίου, εἰς τέχνην ὄλως πρωτογενῆ (βλ. πίν. 200).

Δείγματα τῆς δευτέρας βυζαντινῆς περιόδου φέρει ὁ π. de Jerphanion εἰς τὸν τόμον αὐτὸν τὰς λαμπρὰς τοιχογραφίας τοῦ τρικόγχου ναοῦ τοῦ Taghar, ὅστις καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς καὶ ὄμοιων ἀναλογιῶν εἶνε ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ὑπογίους ναοὺς τῆς Καλπαδοκίας (βλ. πίν. 163 - 172). Τὸ σύνολον τῶν τοιχογραφιῶν τούτων εἶνε ἄριστα προσηρμοσμένον πρὸς τὰς ἐπιφανείας τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἡ διακοσμητικὴ των δὲ εἶνε θαυμασία καὶ ὡς διάταξις καὶ ὡς ἐντύπωσις ἡ τελευταία ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸ λεπτὸν ἀραβούργημα τὸ πληροῦν τὰ κενὰ τῶν παραστάσεων. Αἱ δύο διάφοροι συνθέσεις τῆς Δεήσεως εἰς τὴν Α καὶ Β κόγχην, αἱ τρεῖς σφζόμεναι Ἐθαγγελικαὶ σκηναὶ (Γεννήσεως, Σταυρώσεως, Ἐθαγγελισμοῦ) καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἁγίων ὀλοσώμων καὶ εἰς ἐγκόλπια εἶνε ἀπὸ τὰς καλλιτεχνικῶς ἀνωτέρας τοιχογραφίας τῆς Καλπαδοκίας, ἐφάμιλλοι τῆς νέας Ἐκκλησίας τῆς Τοκάλης καὶ τοῦ Elmale Kilisse. Ἡ τεχνοτροπία των προδίδει τὸν 12^{ον} αἰῶνα, ὅπως μᾶς ἐγνώρισαν αὐτὴν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Νερὸς τῆς βορείου Μακεδονίας. Τέλος ὁ δικλῆτος θολωτὸς ναὸς τῶν Τεσσαράκοντα μαρτύρων, νοτίως τοῦ Souvech εὐρισκομένου μεταξὺ Geremie καὶ Soghanle, φέρει ἐνδιαφερούσας τοιχογραφίας ἀνατολικῆς τεχνοτροπίας, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων ἐπεσκευάσθησαν ἐπὶ Θεοδώρου Λάσκαρι (1216 - 1217).

Τοιοῦτον εἶνε ἐν ὀλίγοις τὸ τελευταῖον ὑλικὸν τῆς καλπαδοκικῆς τέχνης, ὅπερ περιέχει τὸ ἐκδοθὲν τρίτον Δεύκωμα, τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ ὁποίου ὡς καὶ γενικωτέρας διὰ τοῦτο παρατηρήσεις ἀναμένομεν νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀκολουθήσῃ Β' τόμον τοῦ κειμένου.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ